

А.Ғ.Қаршибаева,
Бизнес ва тадбиркорлик
олий мактаби девонхона муdiri

РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТГА ЎТИШДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ

Кириш

Рақамли иқтисодиётга ўтиш замон талаби ва Ўзбекистонни яқин йилларда ривожлантиришнинг устувор йўналиши ҳисобланади. Янги авлод рақамли технологиялари – сунъий интеллект, робототехника, интернет, симсиз алоқа технологиялари ва бошқаларнинг пайдо бўлиши туфайли охириги вақтда бизнес ва ижтимоий соҳадаги фаолият моделларини ўзгартиришнинг навбатдаги тўлқини авж олмоқда.

Яқин келажакда айнан янги рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш рақамлаштириш учун инфратузилма ва ҳукукий муҳитни шакллантирувчи бутун мамлакатларнинг ҳам, алоҳида компанияларнинг ҳам халқаро рақобатбардошлигини белгилаб беради.

Рақамли технологиялар дунёда тобора муҳим аҳамият касб этиб бормоқда. Сўнгги йилларда уларнинг ривожланиши жуда катта ўзгаришларга олиб келди. Биринчидан, рақамли технологиялар ишлаб чиқариш босқичларини (жараёнларини) қисқартирди ва соддалаштирди. Иккинчидан, янги технологиялар аналитик маълумотларни кенгайтирди ва уларни қайта ишлашни қулайлаштирди, бу ўз навбатида стандартлаштирилган таклифдан индивидуал таклифларга ўтиш ва ноёб тажрибаларни жорий этиш имкониятларини яратди. Ҳозирги кунда деярли барча соҳалардаги компаниялар ўз фаолиятларида ўзгаришларга эҳтиёж сезмоқда, сабаби янги технологиялар, инновациялар ва истеъмолчиларнинг хулқ-атвори эски ўрнатилган бизнес-моделларни тубдан ўзгартириб юбормоқда. Иқтисодиётни рақамлаштириш жараёни кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари фаолиятига ҳам сезиларли таъсир кўрсатмоқда.

Асосий қисм

Технологияларнинг туб ўзгариши, биринчи навбатда интернет, рақамли, мобил ва ижтимоий платформалар мижозларнинг хоҳиш-истакларига, уларнинг хатти-ҳаракатлар моделига ва қарорлар қабул қилишида сезиларли ўзгаришларга олиб келди. Сотувчиларнинг стратегияси ўзгариб янада фаоллашиб бормоқда, компаниялар мижозларнинг ўзлари сотиб олиш қарорларини қабул қилишга ундамоқдалар. Бизнес соҳаси учун асосий нарса хатарларни ўрганиш ва уларни тақсимлашдир, бу эса бугунги кунда бизнес ва аҳоли учун энг долзарб бўлган хавфларни ўрганиш орқали бизнес соҳасида рақамлаштиришнинг иқтисодий таъсирини ўрганишни бош мақсад қилиб қўяди¹.

Шу билан бирга, янги технологиялар бизнес моделларида ўзгаришларнинг

¹ Грань между реальным и виртуальным миром становится все условнее. Как бизнес «входит в цифру» и что при этом происходит? Александр Тарасов, управляющий партнер DIS Group. 2018 г.

энг муҳим манбаи ҳисобланади. Айнан янги рақамли технологиялар бирин-кетин тармоқларни бузмокда, истеъмолчиларнинг хоҳиш-истакларини ўзгартирмокда, маҳсулот ва хизматларни сотиб олиш, ишлатиш ва йўқ қилиш усули, уларни ишлаб чиқариш ва етказиб бериш усули. Натижада, бизнес моделларини тубдан ўзгартириш, қиймат таклифини ўзгартириш, монетизация ва стратегик назорат қилиш усули ва муҳим ваколатлар ва операцион моделларга талаблар. Янги технологиялар таъсирида бизнес моделларни ўзгартириш жараёни рақамли трансформация деб аталади. Бироқ, рақамли трансформация технологияга эмас, балки эртага барчамиз ўз бизнесимизни янги технологиялар ёрдамида қандай амалга оширишга боғлиқ. Бу аллақачон келган ва ундан қочиб кутула олмайдиган келажак ҳақида. Сўнгги йилларда рақамли трансформацияларга оид кўплаб мақолалар чоп этилмокда, илмий изланишлар олиб борилмокда. Бугун мамлакатимизда рақамлаштириш тўғрисида ҳукумат раҳбарларидан тортиб, тадбиркорларгача ҳамма гаплашмокда. Афсуски, биз энг ажойиб ташаббусни ҳам тезда ушбу ташаббус учун баланд овозли кампанияга айлантирганимизда, бизнинг камчиликларимизнинг белгилари тобора кўпайиб бормокда. Натижада, рақамлаштириш учун рақамлаштириш моҳиятини чуқурроқ тушуниб олишимиз, технологияларни ячнада кенгрок жорий этишимиз тобора равшан бўлиб бормокда².

Рақамли трансформация технологияга эмас, ўзгаришларга боғлиқ. Рақамли трансформацияга бўлган эҳтиёж шубҳасиз, уни қачон ва қандай амалга ошириш кераклиги ягона савол. Фикрлашдаги бу кичик силжиш тадбиркорлик фаолиятининг деярли барча жабҳаларида чуқур силжишларга олиб келади. Ва бундай ўзгариш, банк, солиқ, кичик бизнес соҳаларининг ривожланишида ҳам яққол сезилиши лозим, ривожланаётган рақамли бизнесга хизмат кўрсатувчи компанияларнинг аллақачон сезилган босимини енгиланинг энг яхши усули эди.

Шу пайт тадбиркорларда шундай жиддий савол туғилиши мумкин: "Агар янги бизнес модели ишламаса нима бўлади?" Деярли бир овоздан: "Унда яна бир нарсани синаб кўрайлик" деб жавоб бериш керак. "Аммо биз аниқ биламизки, агар биз ҳеч нарса қилмасак, рақамли технологиялардан фойдаланган ҳолда биз ва бизнинг мижозларимиз ўртасида бошқаси туради". Ҳақиқатга айланиб улгурган рақамли иқтисодиётда кўпгина компаниялар шунчаки ўтмишда муваффақиятга олиб келган бошқарув усуллариини созлаш орқали муваффақият қозона олмайдилар. Катта мижозлар, таъсирчан фойда ва баъзида мижозларнинг беқарор тажрибаси туфайли йирик компаниялар рақамли узилишларга жуда мойил. Рақамли коинотда ривожланиш учун ҳар қандай ўлчамдаги компаниялар ўз бизнесларини қайта кўриб чиқишлари ва ўзларининг ташкилотларида жиддий ўзгаришларни, шу жумладан ўзгарувчан бизнес моделлари, кадрлар билан ишлаш услублари, тузилмалари, муҳим ваколатлари ва маданиятини ўзгартиришлари керак.

Ҳеч шубҳа йўқки, рақамли инқилоб деярли ҳар бир соҳанинг асосларини деярли бузмокда. Масалан, молиявий хизматлар соҳасида харидорлар банклар

² Переход на «цифру» произойдет во всех секторах экономики. Константин Анисимов, CEO Rusonyx

билан узоқ муддатли муносабатларни PayPal, Apple Pay, Kabbage ва Venmo каби компанияларнинг мижозларига янги тажриба берадиган дастурлари фойдасига ўрнатишмоқда. Австралиянинг супермаркетлар тармоғи бўлган Coles ва хонадон буюмлари сотиш тармоғи бўлган Икеа сингари чакана савдо корхоналари ҳам ўз мижозларининг молиявий операцияларининг улушини талаб қилиб, кичик бизнес томонидан ишлаб чиқарилган мебел ва тез бузиладиган буюмлар қаторида қўшимча маҳсулотларни сотишга мажбур қилмоқда.

Рақамли трансформация билан боғлиқ рақамлар аслида унинг оқибатларидан кам эмас. Сити Банк ҳисоб-китобларига кўра, молиявий технологияларга (финтех деб аталадиган) глобал хусусий инвестициялар 2010 йилдаги 2 миллиард доллардан 2016 йилда 21 миллиард долларга кўтарилди. Натижада, яқин ўн йил ичида банк ишчиларининг тахминан 30% ишсиз қолиши мумкин - ва ҳукуматлар бу одамларга янги иш топишда ёрдам бериш йўллариини излашга мажбур бўлади. Бундан ташқари, рақобат кучайиб бориши билан фойда даражаси камаяди ва назорат кучаяди. Ҳозирда етакчи бўлган банклар ҳамма нарсани йўқотиши мумкин. Техник компаниялар, шу жумладан финтехлар, анъанавий банклар сингари назорат юкида эмас ва истеъмолчилар билан мобил алоқа технологиялари орқали бевосита алоқада. Агар йирик банклар ўзларининг бизнес моделларини қайта кўриб чиқмасалар ва мижозлар учун анча жозибадор бўлиб қолсалар, улар нархлар тортишувида қатнашадилар ва бу уларни охиригача олиб боради.

Рақамлаштириш бошқа соҳаларда ҳам илгарилаб кетишни бошлайди. Янгиликлар Uberдан (такси бизнесини ўзгартириш) ва Airbnb-дан (меҳмонхоналар бизнесини бузиш) Amazon (барча йўналишдаги чакана савдони бузиш) мисоллар ва буларнинг барчасини салбий оқибатлари ҳақида ҳикоялар билан тўлдирилган. Амазоннинг кийим-кечак сегментидаги улуши кун сайин ортиб бормоқда, харидорлар яқинда Амазон фойдасига Macy's каби катта дўконлардан воз кечишмоқда (2016 йилда юзлаб дўконларини ёпиш ҳақида эълон қилишди), таҳлилчилар 2017 йил охирига келиб энг катта маҳсулот бўлишини тахмин қилишмоқда³.

Хулоса ва таклифлар

Бизнинг тадқиқотларимизда биз рақамли инқилобнинг уч тури мавжудлигини аниқладик:

1. Янги ўйинчилар. Uber ва Airbnb сингари стартаплар (шунингдек, бошқа бизнес модели ва ажойиб рақамли имкониятларига ега бўлган Amazon ва WeChat каби ташкил этилган рақамли компаниялар) мавжуд бозорга киришмоқда (кўпинча мижозлар учун навигация қилиш қийин ва қийин) ва янги қиймат таклифларини тақдим этади.

2. Анъанавий рақобатчилар учун янги бизнес моделлари. Бозорда ишлайдиган компаниялар мижозлар учун янада жозибали янги бизнес моделини татбиқ этмоқдалар. Масалан, анъанавий универсал дўкондан омниканал

³ Амазон компаниясининг йиллик ҳисоботларидан олинди.

бизнесига ўтишни қийинлаштирган Нордстром дўконнинг физик муҳитида энг яхши ҳисобланади (ҳар хил фаолият турларининг мавжудлиги учун харидорларга йўналтирилган шарт-шароитлар). Хизмат нима билан муомала қилишининг асоси миждозларга йўналтирилган). Банклар, кичик бизнес, чакана савдо ва энергетика компаниялари жисмоний ва виртуал маконнинг мукамал комбинациясини топишга ҳаракат қилмоқда.

3. Саноат чегараларини кесиб ўтиш. Бир соҳада (ёки соҳада) муваффақият қозонган компаниялар бошқасига ўтиш учун рақамли тактикалардан фойдаланадилар. Ушбу тенденцияни биз уйга егалик қилиш каби кўплаб соҳаларда кўраимиз. Банклар, кичик бизнес компаниялари, риелторлар ва бошқалар - уларнинг барчаси бу жой учун рақобатлашади.

Унинг барча навларида рақамли инқилоб туфайли юзага келган чалкашлик даражаси сизга бошқа танловни қолдирмайди. Бунга бизнес жавоб бериши шарт. Таҳдидларни баҳолаш, имкониятларни англаш ва бизнесни ривожлантириш учун янги вариантларни яратишга киришиш вақти келди.

Рақамли трансформация, албатта, рақамга тўғри келмайди. Рақамли технологиялар - ижтимоий, мобил, таҳлилий, булутли ва бошқалар - катта ўзгаришларга олиб келиши мумкин, айниқса ташқи томондан улар бир вақтнинг ўзида ишлаб чиқилган ва амалга оширилгандек туюлади, шундан сўнг улар аксарият компаниялар учун мавжуд бўлади. Аммо технология ҳали ҳам шунчаки воситадир. Деярли ҳар қандай компания рақамли технологиялардан фойдаланиши мумкинлиги сабабли, у ҳар доим ҳам рақобатдош устунликни яратмайди. Асосийси, харидорларга рақамли технологиялар ёрдамида амалга оширилган янги ва жозибали нарсаларни таклиф қилиш ва миждозлар еришмоқчи бўлган мақсадни яратиш орқали ўз бизнесингизни фарқлаш.

Бизнес соҳасига рақамлаштиришни жорий қилиш натижасида ишлаб чиқариш харажатларини оптималлаштириш, замонавий технологияларни жорий этиш ва ишлаб чиқариш жараёнларини рақамлаштириш орқали иқтисодиётда меҳнат унумдорлигини ошириш орқали иш ҳақининг ҳажмини ошириш, ва маҳаллий маҳсулотларнинг халқаро рақобатбардошлигини оширишдан иборат.

банк операцияларини соддалаштириш, жумладан, кредит бериш бўйича қарорлар қабул қилиш, шунингдек, банк хизматларини рақамлаштириш орқали банк тизими ва тадбиркорлик субъектлари харажатларини камайтириш;

Ягона интерактив давлат хизматлари портални модернизация қилиш ва унинг мобил иловасини ижтимоий ҳимоя, нотариал фаолият, ҳужжатларни расмийлаштириш, тўловларни амалга ошириш ва бошқаларга доир камида 50 та янги электрон хизматларни жорий этиш ҳисобига такомиллаштириш;

электрон хизматлардан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш мақсадида электрон ҳукумат фойдаланувчиларини идентификациялаш бўйича ягона ахборот тизимини модернизациялаш;

«Электрон лицензиялаш» тизимини модернизациялаш, лицензия ва рухсатномалар турларининг камида ярмини электрон шаклга ўтказиш;

Тадбиркорлар учун “Бизнес навигатор” ахборот тизими жорий қилинади. “Тадбиркорлик фаолияти ва ўзини ўзи банд қилишни давлат томонидан тартибга

солишни соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори қабул қилинди⁴.

Қарорда Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги, Адлия вазирлиги ва Савдо-саноат палатаси 2021 йилда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишни осонлаштириш, шу жумладан, қуйидагиларга имкон яратувчи сервислардан реал вақт режимида фойдаланишга ёрдам берадиган “Бизнес навигатор” ахборот тизимини жорий қилиш белгиланган.

Унга кўра:

тадбиркорлик фаолиятининг тегишли ҳудуддаги рақобатбардош турини танлаш;

кредит олиш учун зарур бўлган бизнес-режа лойиҳаси ва ҳужжатлар тўпламини шакллантириш;

тегишли тадбиркорлик фаолияти учун тақдим этилган имтиёз ва преференциялар тўғрисида маълумот олиш;

тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун кўчмас мулк объектларини танлаш.

Ўзбекистон Республикаси Иқтисодий тараққиёт ва камбағалликни қисқартириш вазирлиги ҳузуридаги Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш агентлиги “Бизнес навигатор” ахборот тизимини яратиш бўйича буюртмачи этиб белгиланган.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори “Тадбиркорлик фаолияти ва ўзини ўзи банд қилишни давлат томонидан тартибга солишни соддалаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Тошкент ш., 2020 йил 8 июнь, ПҚ-4742-сон.